

Odjeci Hrvatskoga narodnoga preporoda u Bosni i Hercegovini

Čordaš, Martina

Undergraduate thesis / Završni rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:518078>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-07**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

Martina Čordaš

**ODJECI HRVATSKOGA NARODNOGA
PREPORODA U BOSNI I HERCEGOVINI**

ZAVRŠNI RAD

Zagreb, 2023. godina

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA
ODSJEK ZA POVIJEST

Martina Čordaš

**ODJECI HRVATSKOGA NARODNOGA
PREPORODA U BOSNI I HERCEGOVINI**

ZAVRŠNI RAD

Mentor: doc. dr. sc. Kristina Milković

Zagreb, 2023. godina

Sadržaj

Uvod.....	1
1. Nacija i nacionalizam	2
1.1. Pojam nacije u 19. stoljeću.....	2
1.1.1. Zapadne nacije.....	4
1.1.2. Srednjoeuropske nacije.....	4
1.1.3. Oblikovanje malih europskih nacija.....	5
2. Formiranje hrvatske nacije - hrvatski narodni preporod	6
2.1. Ilirizam i njegovo podrijetlo	6
2.2. Hrvatski (Ilirski) preporod	7
3. Stanje u Bosni i Osmanskome Carstvu u 19. stoljeću	9
4. Odjeci Hrvatskoga narodnoga preporoda u Bosni i Hercegovini.....	11
4.1. Franjevci – ilirski preporoditelji	11
4.1.1. Fra Martin Nedić – prvi „Ilir Bosne“	12
4.1.2. Fra Ivan Franjo Jukić – „bosanski Gaj“	13
4.1.3. Fra Grgo Martić – „naš Homer“	15
4.1.4. Fra Petar Bakula – Hercegovački preporoditelj	16
Zaključak	18
Bibliografija	19

Uvod

U 19. stoljeću dolazi do potpuno nove pojave – nacije. U ranijim razdobljima nije bilo potrebe za takvom zajednicom. Nije postojala velika industrija kojoj je bilo potrebno ljudstvo, niti je puk imao vlast. Ako kralj kaže da se ratuje, oni ratuju; ako je knez koji vlada njihovim područjem protestant i oni su. „Obični“ ljudi su bili tu samo da služe i rade za svoje vladare. Rijetko se puk znao pobuniti i ustati protiv svoga vladara, ali sve se to promijenilo na početku 19. stoljeća, odnosno Francuskom revolucijom. Iscrpljeni stalnim besmislenim ratovanjima i nedostatkom hrane, francuski narod preuzima vlast. Započeo je sukob između staroga i novoga režima koji će trajati sve do kraja Prvoga svjetskoga rata.

Brojni se europski narodi „bude“ i žele novu vlast u rukama „cijeloga“ naroda. Na različite načine dolazi do procesa nacionalne integracije tih naroda. Isto se tako kod Hrvata javljaju želje za vlastitim nacionalnim identitetom i jezikom.

Bosna i Hercegovina je poseban slučaj, jer je spadala pod Osmansko Carstvo i nije kao Srbija, Crna Gora i Grčka, u 19. stoljeću uspjela izboriti samostalnost. Od početka je predstavljala granicu između Zapada i Istoka, zbog čega je bila kulturno, jezično i religijsko izmiješana. Njezin je narod osmanskim zakonima od početka bio podijeljen, ponajviše na religijskoj osnovi, a onda i socioekonomskoj. U 19. stoljeću Carstvo je u fazi odumiranja, a njegov narod trpi od lokalnih silnika, gladi i ratova.

Postavlja se pitanje kako su se uspjele oblikovati nacije, odnosno hrvatska nacija na njezinome teritoriju? Je li bilo sličnosti između preporoda u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini? Tko ih je predvodio, na koji način i u koje vrijeme? Naposljetku, koliko su ti narodni preporodi bili važni za Hrvate u Bosni i Hercegovini?

O naciji i Hrvatskome narodnome preporodu je puno toga pisano, zbog čega sam se odlučila fokusirati samo na određene autore: Nikšu Stančića, Miroslava Hrocha, Naska Frndića i Zrinku Blažević. S druge strane, tema hrvatskoga preporoda u Bosni i Hercegovini je puno manje zastupljena te se mogu pronaći autori koji se bave samo određenim njezinim dijelom, poput: Marka Lukende, Darije Gabrić-Bagarić i Božidara Jezernika. Također je zanimljivo za istaknuti da proučavajući literaturu, koja je u različitim razdobljima bila napisana, može primijetiti kako se shvaćanje povijesti preoblikovalo kako bi odgovaralo političkome režimu tog razdoblja.

1. Nacija i nacionalizam

Ne postoji opća definicija pojma nacije. Razlog nesuglasnosti među istraživačima polazi od činjenice da pripadnost naciji uz racionalnu, sadrži još iracionalnu (emotivnu) sastavnicu od koje nisu lišeni ni istraživači.¹ Naciju kao povijesni fenomen određuje sam njezin razvoj iz kojeg se onda mogu izvući njezine glavne značajke. Društveno-povijesni kontekst nastanka nacije je ključan za razumijevanje određene definicije nacije. Kao društvena zajednica, nacija sadrži neke opće elemente: zajedničko ime, mitove o podrijetlu i zajedničku povijest, teritorij, kulturu, jezik, običaje te osjećaj međusobne solidarnosti među članovima.² Nacionalizam predstavlja ideju i politički pokret u kojem se naglašava jedinstvo nacije i njezin identitet.

Tijekom vremena, definicija i pogled na naciju i nacionalizam se mijenjao. U srednjem i ranom novom vijeku, nacija odnosno latinski *natio* je bio: „rabljen za govornike nekog jezika, stanovnike neke države ili pokrajine...“³ U 19. stoljeću počinje se javljati kao kulturni i politički fenomen koji predstavlja modernu društvenu zajednicu i nositeljicu suvereniteta države. Od tog razdoblja postaje moderna i važna pojava koja je preoblikovala dotadašnji pogled na svijet, vlast i društveni poredak. Međutim, ideologija nacije se koristila u svrhu političke i društvene manipulacije. Razornost toga vidimo u 20. stoljeću kroz totalitarne režime, njihove agresije i zločine. Pojava nacionalsocijalizma, dovodi do negativne konotacije pojma.⁴ Posljedice tih režima se osjećaju u 21. stoljeću, zbog čega se nacionalizam često koristi u politički negativnom smislu (ksenofobija) usporedno s pozitivnim patriotizmom (domoljublje). Međutim, ovaj fenomen još uvijek traje te se nove nacije još uvijek formiraju.

1.1. Pojam nacije u 19. stoljeću

Razdoblje 19. stoljeća nazivamo još razdobljem ideologija i narodnih preporoda. Naciju u ovom razdoblju definiramo kao „veliku društvenu grupu koja se historijski oblikovala a karakteriziraju je historijski učvršćeni objektivni odnosi među ljudima.“⁵ Iako se radi o čvrstim odnosima, to ne znači da su oni nepromjenjivi.

¹ STANČIĆ, *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću* (Zagreb: Barbat, 2002), 3.

² VUJEVIĆ, „Nacionalna identifikacija u Hrvatskoj“, *Društvena istraživanja* 16 (2007), br. 3 (89): 381.

³ STANČIĆ, *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*, 13.

⁴ POSAVEC, „Nacija i nacionalizam kao temeljni fenomen političkoga“, *Politička misao* 33 (1996), br. 2-3: 227.

⁵ HROCH, „Oblikovanje modernih nacija i nacionalni pokreti 19. stoljeća“, *Časopis za suvremenu povijest* 11 (1979), br. 1: 24.

Određeni istraživači tvrde da je pojava nacije potpuni modernitet i nastala sama od sebe, ali je više zastupljena percepcija nacije kao moderne zajednice koja je bila oslonjena na „ranije superlokalne kolektivitete koji su imali obilježja »protonacionalnih« zajednica.“⁶ U europskom društvu takve zajednice su bile etničke zajednice i staleške „nacije“. Etničke su bile na pučkoj (kulturnoj) razini, dok su staleške bile politički institucionalizirane.

Procesi nacionalizacije i modernizacije međusobno su utjecali jedno na drugo. Tri procesa postanka i razvoja nacije su: **politička modernizacija, kulturna standardizacija i nacionalna integracija.**⁷ Revolucije koje su na njih utjecale su bile: industrijska, znanstvena i društvena. Zbog novih uvjeta industrijske proizvodnje, napušta se feudalni sustav kojeg zamjenjuje kapitalistički. Započeta je stratifikacija društva i širenje obrazovanja. Pojavljuje se novi stalež – buržoazija, odnosno građanstvo. Francuskom revolucijom 1789. započinje razdoblje modernih nacija te se javljaju moderne nacionalne države. Nacija ima suverenitet vlasti. Razvija se svijest o nacionalnoj kulturi i jeziku preko koje se nova zajednica okuplja.

„Buđenje naroda“ ili narodni preporodi su bili nacionalni pokreti. Pod tim pojmom se podrazumijeva „društveni pokret kojim su pripadnici nacija što su se formirale pokušavali steći za sebe bitne [...] attribute samostalnoga nacionalnog postojanja.“⁸ Pri tome je važnu ulogu imala integracijska ideologija, odnosno nacionalna svijest koja je u konačnici predstavljala ciljeve pokreta. Središta narodnih preporoda su bili veliki, razvijeni i prometno povezani gradovi.

Već smo utvrdili da nacije ne moraju imati iste uvjete nastanka i oblikovanja. Zbog toga ih u ovom razdoblju dijelimo na dva modela oblikovanja nacije: **zapadni i srednjoeuropski** te po njihovoj „veličini“ na „**velike**“ i „**male**“ nacije.⁹

⁶ STANČIĆ, *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*, 10.

⁷ *Isto.* 16-19.

⁸ HROCH, „Oblikovanje modernih nacija i nacionalni pokreti 19. stoljeća“, 24.

⁹ Zapadne nacije se ujedno smatraju velikim nacijama, dok se srednjoeuropske smatraju malim (s izuzetkom njemačke nacije).

1.1.1. Zapadne nacije

Nacija se kod zapadnih zemalja razvila temeljno kao **politički identitet** te je ona bila nositeljica suvereniteta. Ovaj model ide od države k naciji. Nacija im je služila za preuzimanje država i osnivanje nacionalnih institucija. Naglasak je bio stavljen na pojedinca te njegov društveni i politički interes i participaciju.¹⁰ Iako nije bilo kolektivnog identiteta, postojala je „opća volja“ svih građana koju su određivali vladajući.

Pod pojmom zapadne, ponajprije se misli na **američku, francusku i britansku** naciju. One ujedno pripadaju grupi „velikih nacija“, ali ne samo zbog svoje brojnosti. One su utrle put k modernim nacijama i postale primjeri za oblikovanje drugih nacija. Ove države su bile mjesta revolucija koje su dovele do modernizacije. Kao takve su bile iznimno napredne: napredna industrija, započeta prijelazna faza na kapitalizam te razvijen sloj građanstva kao predvodnika.

Težište njihova identiteta nacije je bilo na građanskim vrijednostima i političkim pravima. Borba protiv „staroga režima“ i feudalnoga sustava je smatrana borbom za oslobođenje njihove nacije.¹¹ Nacionalni jezik je bio shvaćen kao etnički neutralno funkcionalno komunikacijsko sredstvo.¹² Pomoću njega su uspješno potisnuli pokrajinske jezike i identitete te nametnuli jedan zajednički identitet. To im je omogućilo da oblikuju **mononacionalnu** državu.

1.1.2. Srednjoeuropske nacije

Pod pojmom srednjoeuropskih nacija se podrazumijeva prostor srednje i srednjoistočne Europe. Na tome području su se nalazila stara velika carstva: **Njemačko-rimsko Carstvo** (nakon napoleonskih ratova se raspalo – **Njemački Savez**), **Habsburška Monarhija** i **Osmansko Carstvo**. Za razliku od zapadnih nacija, ove državne tvorevine su bile **višenacionalne**. Sve druge, osim Njemačke, nisu uspjele stvoriti jednu veliku zajedničku naciju. U Habsburškoj Monarhiji je bila riječ o pokušaju provođenja *austrijske ideje*, a u Osmanskom Carstvu o *ideji osmanizma*. U Habsburškoj Monarhiji, još uvijek jaki hrvatski i ugarski plemići su pružili otpor „germanizaciji“, a poslije toga Hrvati „mađarizaciji“. Osmansko Carstvo zbog brojnih unutarnjih i vanjskopolitičkih problema je bilo nesposobno

¹⁰ STANČIĆ, *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*. 21.

¹¹ HROCH, „Oblikovanje modernih nacija i nacionalni pokreti 19. stoljeća“, 25.

¹² Standardizacija jezika je bila provedena u ranijim razdobljima.

provesti nacionalizaciju. Na njegovome teritoriju su se također počele oblikovati male nacije npr. grčka i srpska nacija.

Nacije su u ovom slučaju predstavljale **jezično-kulturni identitet**.¹³ Pošto su to bile nacije bez države, srednjoeuropski model oblikovanja je išao *od nacije k državi*. Bile su utvrđene na „osnovama jezika, povijesti, narodnosti i kulture“.¹⁴ Od velike važnosti je bilo oblikovanje nacionalnih jezika koji su predstavljali sam identitet i simboliku nacije. Nacija je bila shvaćena kao „kolektivitet nadređen pojedincu, identitet koji je mogao homogenizirati različite društvene slojeve“.¹⁵ Tradicionalne „honoratske“ skupine, odnosno plemstvo, zapriječilo je put razvoju građanstva procesom refeudalizacije. Nije mogao nastati sukob „starog“ i „novog“ režima jer su interesi plemstva i manje skupine imućnoga građanstva bili isprepleteni. Nasuprot tome, nastala je borba za nacionalnu ravnopravnost i nacionalne interese.

1.1.3. Oblikovanje malih europskih nacija

Male europske nacije razvile su se kao srednjoeuropske nacije te za njih vrijede iste činjenice. Njihovi nacionalni pokreti su se odvijali u nejednakome ritmu. Osim što je duže trajalo, bilo je perioda stagnacije. Njihovo se oblikovanje bolje može razumjeti promatrajući horizontalno. Prema tome na koji se način širila nacionalna svijest, možemo njihovo oblikovanje svrstati u tri faze: 1. faza „znanstvene propagande nacionalnoga razvoja“¹⁶, 2. faza „period nacionalne agitacije“¹⁷ te 3. faza „nastajanje masovnoga pokreta“¹⁸. Ove faze je Hroch po redu imenovao fazama A, B i C. U prvoj fazi A sudjeluje mala grupa pojedinaca često nazvanih „preporoditelja“. Faza C se odnosi na već integriranu naciju, odnosno masovni nacionalni pokret, a faza B prijelazna faza. Međutim, ako faza B nije prešla u fazu C, nije se oblikovala moderna nacija. Hrochov model je prikladan za razumijevanje hrvatske nacionalne integracije u čijem oblikovanju prepoznajemo sve tri faze.

¹³ U nekim slučajevima su se kasnije znale razviti i u politički identitet.

¹⁴ POSAVEC, „Nacija i nacionalizam kao temeljni fenomen političkoga“, 229.

¹⁵ STANČIĆ, *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću.*, 29.

¹⁶ HROCH, „Oblikovanje modernih nacija i nacionalni pokreti 19. stoljeća“, 27.

¹⁷ *Isto.*

¹⁸ *Isto.*

2. Formiranje hrvatske nacije - hrvatski narodni preporod

U procesu oblikovanja moderne hrvatske nacije ključnu je ulogu odigrao hrvatski narodni preporod. Ispravniji naziv bi bio hrvatski nacionalni preporod. Suvremenici tog doba su češće koristili izraze *narod* i *narodnost* pa je zbog toga *narodni preporod*.¹⁹ Glavni ciljevi narodnoga preporoda su bili standardizacija i uvođenje hrvatskoga jezika u upravu, ujedinjenje Hrvata (odnosno svih južnih Slavena – Ilira) i veća autonomija unutar Monarhije.

Hrvatska se nacija oblikovala prvobitno kroz kulturni identitet te poslije politički. Hrvatske zemlje nisu imale nacionalnu državu, već su se nalazile rascjepkane u sklopu Habsburške Monarhije, Mletačke Republike i Osmanskoga Carstva. Hrvati spadaju pod skupinu malih nacija te se mogu primijetiti A, B i C faze nacionalne integracije. U fazi A sudjeluje mala skupina pojedinaca u ovom slučaju preporoditelja. Pošto su preporoditelji bili i dio plemstva, pokret se krenuo brzo širiti, odnosno faza B je pratila fazu A. Naposljetku pokret postaje masovnim i rasprostranjenim, odnosno nastupila je faza C.

Pripremno razdoblje narodnoga preporoda je trajalo od 1790. do 1830. Nakon što je 1790. u Monarhiji ponovno bio uspostavljen staleški ustav i sazivanje sabora, hrvatski zastupnici su se na saboru usprotivili mađarizaciji.²⁰ Nikola Škrlec (zagrebački župan) je u Hrvatskome saboru donio deklaraciju hrvatskih nuncija. U njima je ključno bilo očuvanje latinskoga kao službenog neutralnog jezika i isticanje nacionalne heterogenosti Ugarske.²¹

2.1. Ilirizam i njegovo podrijetlo

Preporoditelji (ili ilirski muževi) su se željeli okupiti oko zajedničkoga imena. Bili su suočeni s jedne strane germanizaciji i mađarizaciji, a s druge cjepljanju hrvatskoga naroda između srpske i slovenske nacije. Pod tim okolnostima se pojavila **južnoslavenska ideja** koja je povezivala sve južne Slavena u jednu heterogenu naciju. Ta ideja je prerasla u **ilirsku** zbog pogrešne predodžbe o ilirskom podrijetlu južnih Slavena. Ilirsko ime je također imalo „funkciju neutralizacije hrvatskih pokrajinskih partikularizama“.²² U ovome razdoblju pokrajinska

¹⁹ STANČIĆ, *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću.*, 7.

²⁰ Razdoblje prije toga je bilo popraćeno strogim apsolutizmom, centralizacijom i germanizacijom. Ugarski predstavnici su smatrali da u borbi protiv toga najbolja obrana mađarski jezik i mađarizacija.

²¹ ŠIDAK et al., *Hrvatski narodni preporod ili ilirski pokret* (Zagreb: Školska knjiga, 1990), 15-16.

²² STANČIĆ, „Hrvatski narodni preporod – ciljevi i ostvarenja“, *Cris X* (2008), br. 1: 10.

etnička svijest je bila više izražena te nisu mogli koristiti hrvatsko ime u kojem su druge pokrajine vidjele „hegemonističke težnje kajkavskih Horvata“²³, a ne ime za cijelu naciju.

Podrijetlo ilirskoga imena vuče svoje korijene od prije. U Rimskome Carstvu je to bila provincija Ilirk. Kroz srednji vijek ilirsko se ime sačuvalo na hrvatskim teritorijima: 1441. trogirski spis *Iliriacho seu Slavonico* ili navođenje pape Nikole V. *Dalmaticae seu Illyricae nationi*.²⁴ U razdoblju humanizma javlja se (proto) nacionalni ilirizam, a njegovi predvodnici su bili za Pavao Ritter Vitezović (hrvatski ilirizam) i Đorđe Branković (srpski ilirizam). Vitezović svojim djelima poput: *Oživjela Hrvatska i Kraljevska ilirska Hrvatska* predlaže identifikacijsku jednadžbu **Iliri-Slaveni-Hrvati**.²⁵ Preporoditelji 19. stoljeća će upravo Vitezovića koristiti kao uzor svoje ilirske ideje (pankroatizma).

2.2. Hrvatski (Ilirski) preporod

Bečkim kongresom 1814./1815. hrvatske zemlje su se ponovno nalazile pod jednom državom, odnosno Habsburškom Monarhijom. Hrvatski su zastupnici s oduševljenjem razmatrali mogućnost ujedinjenja Trojedne Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Međutim, Bečki dvor u strahu od jačanja Hrvata, Dalmaciju i Istru je podvrgnuo austrijskom dijelu uprave te tako odvojio od Banske Hrvatske i Slavonije koja je bila pod Ugarskom. Tako razočarano plemstvo je počelo razmatrati o drugim opcijama.

Središnje mjesto preporoda je bio Zagreb koje je predstavljalo njegovo političko i kulturno središte, odnosno prvi odjeci preporoda su bili na području Sjeverne Hrvatske (Banske). Središnja osoba hrvatskoga narodnoga preporoda je bio Ljudevit Gaj. On je već kao student razvio želju za preporodom i sjedinjenjem svih južnih Slavena. U Budimu je 1830. objavio spis *Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisanja* u kojem je iznio reformu pravopisa.²⁶ U toj reformi predlaže da svakom glasu odgovara samo jedno slovo, odnosno pomoću dijakritičkih znakova uvodi nova slova (palatale). *Gajica* će se prihvatiti ne samo u hrvatskome, već u srpskome i slovenskome jeziku. Iste te godine je izašla rasprava *O municipalnim pravima i statutima kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije*, čiji je protonotar Josip Kušević.²⁷ Rasprava je bila plod hrvatske saborske akcije i nagovještaj promjena.

²³ DUKOVSKI, *Povijest srednje i jugoistočne Europe 19. i 20. stoljeća, I* (Zagreb: Alineja, 2005), 57.

²⁴ BLAŽEVIĆ, *Ilirizam prije ilirizma* (Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2008), 12.

²⁵ *Isto.* 296-300.

²⁶ ŠIDAK et al., *Hrvatski narodni preporod ili ilirski pokret*, 82.

²⁷ *Isto.* 84.

Najužem krugu Gajevih suradnika – preporoditelja pripadali su: Bogović, Rakovac, Babukić, braća Mažuranić, Štoos, Vukotinić, Marić, Derkos i Smodek. Svatko je od njih uvelike pridonio oblikovanju i razvoju pokreta.

Druga središnja osoba preporoda je bio grof Janko Drašković. On je 1832. izdao prvu hrvatsku političku brošuru *Disertatia ili Razgovor gospodi poklisarom zakonskim i budućem zakonotvorcem Kraljevinah naših*. Bila je pisana na štokavštini (iako je bio kajkavac). U njoj se dotaknuo svih aktualnih hrvatskih problema.²⁸ Drašković je sudjelovao u osnivanju prvih čitaonica 1838. koje su bile u Varaždinu, Karlovcu, Zagrebu i Križevcima. Sam je bio utemeljitelj zagrebačke koja je ubrzo postala središte preporodnih ideja (uz Gajeve novine).²⁹

Početak 1835. počinju izlaziti Gajeve *Novine horvatzke pod napiszom "Danicza Horvatzka, Slavonszka y Dalmatinzka"* na kajkavskome i štokavskome. Njihovo osnivanje i izlaženje se smatra pravim početkom preporodnog pokreta.³⁰ Sljedeće godine Gaj svoje novine započinje tiskati novom grafijom koju je prije bio predložio, a prvi tiskani tekst je bio tekst Antuna Mihanovića *Horvatska domovina*, buduća hrvatska himna. Osim nove grafije, uveden je i novi pravopis. Glavni cilj preporoda je bio standardizacija hrvatskoga jezika. Gaj, iako kajkavac, se odlučio na štokavštinu koja je bila proširenija te je to bio "jezik dubrovačke barokne književnosti".³¹ Drugi preporoditelji u Gajevom krugu, poput Draškovića, Mažuranića i Babukića su također bili za štokavsko narječje u službenom jeziku. Počinje se koristiti ilirsko ime kao zajedničko ime svih južnih Slavena, te su se u Gajevim novinama mogli pronaći članci od „Ilira“ iz Srbije, Slovenije, Dalmacije, Istre i **Bosne**.

Godine 1842. osnovana je "Matica ilirska" (od 1874. Matica hrvatska). Iste godine je osnovan časopis "Kolo" (Stanko Vraz). Nastaju prve političke stranke: Horvatsko-vugerska stranka (pogrđnim imenom nazvana mađaronska ili mađaromanska) i Ilirska narodna stranka. Prva je bila promađarski orijentirana i protiv pokreta, a druga je bila stranka pokreta. Bio je to sukob ponajprije između plemstva. Sve veće pritužbe koje su stizale Beču od mađarona protiv ilirizma dovele su da se zabrani "upotreba ilirskog imena i grba [zabranjena je] najzad uopće kraljevim ručnim pismom 11. siječnja 1843".³²

²⁸ *Isto.* 87-89.

²⁹ *Isto.* 127-128.

³⁰ STANČIĆ, „Hrvatski narodni preporod – ciljevi i ostvarenja“, 13.

³¹ *Isto.* 12.

³² ŠIDAK et al., *Hrvatski narodni preporod ili ilirski pokret*, 145.

Zabranom ilirskoga imena ne dolazi do kraja preporoda. Svi nazivi koji su nosili ilirsko ime zamijenio je hrvatski. Najveću krivnju, prema mišljenju suvremenika, je snosio Gaj koji se povukao iz javnog života. Ilirska stranka, sada preimenovana u Narodnu dobila je novo vodstvo – Ivana Kukuljevića Sakcinskog, njezina najboljega govornika i jednoga od najobrazovanijih ljudi svoga vremena. Sakcinski je oštro napadao mađarsku stranku i zalagao se za hrvatski jezik te je 1843. održao prvi govor na hrvatskome jeziku u Hrvatskome saboru.³³ Godine 1847. hrvatski jezik je uveden kao službeni u Saboru i javnoj upravi. Godinu poslije u “Zahtijevanjima naroda” jedna od točaka je bila da se hrvatski jezik uvede na svim razinama uprave, ali i u školama³⁴ te su tražili da sami izaberu bana, odnosno da to bude Josip Jelačić.³⁵

3. Stanje u Bosni i Osmanskome Carstvu u 19. stoljeću

Osmansko je Carstvo u 19. stoljeću bilo u teškoj poziciji te se proširio naziv „bolesnik na Bosporu“ kao sinonim za njega. Ostale zemlje malo po malo su mu otimala teritorije.

Po Carstvu, vlast su preuzimali lokalni upravitelji (begovi, paše, spahije, kapetani) koji se nisu željeli odreći njihove moći. Janjičari su se udruživali u udruge ili cehove i kontrolirali veće posjede (timar). U Carstvu je bilo sve više korupcije, potkupljivanja, krađe, siromaštva te je nezadovoljstvo raslo.³⁶ Sultani nisu imali više istu vlast kao i prije te kada bi pokušali ograničiti moć janjičara ili teritorijalnih upravitelja bi bili svrgnuti. Pokušaj reformi su također bili bezuspješni jer nije bilo snažne uprave koja bi ih provodila.³⁷

Sultan Abdulmedžid I. je 1839. pokrenuo temeljite reforme s dokumentom *Hattserif* od *Gülhane* (Hatišerif). Njime je bila „zajamčena jednaka sigurnost života, časti i imovine, ... jednakost za sve pripadnike svih vjerskih zajednica, ... pravedniji sustav poreza“.³⁸ Hatišerif je međutim ostao kao samo dokument, a njegova je primjena bila daleko od stvarnosti.

Osmansko je Carstvo u očima Europljana bilo promatrano kao zaostalo, divlje i prljavo. Carstvo koje je u ranijim razdobljima bilo sinonim straha Europljana, sada je bilo bolesnik. U

³³ Do tada je službeni bio latinski. Njegov govor je bio prvi cjeloviti govor na hrvatskome, a prvo put da je Saboru odjeknula hrvatska riječ (službeno) je bilo 1832. od generala Jurja Rukavine.

³⁴ DUKOVSKI, *Povijest srednje i jugoistočne Europe 19. i 20. stoljeća*, 107.

³⁵ STANČIĆ, *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*, 40. ; Zahtijevanja započinju izrazom “mi narod” slično kao u američkom i francuskom slučaju zahtijevanja i ustava.

³⁶ DUKOVSKI, *Povijest srednje i jugoistočne Europe 19. i 20. stoljeća*, 77-80.

³⁷ *Isto*. 64.

³⁸ *Isto* 123.

19. stoljeću, brojni putopisci odlaze tamo (ili barem tako predstavljaju) i pišu o njemu.³⁹ Ti putopisi su crno-bijele slike pune stereotipa (repati muškarci, prljavi, dame masnih ruku) i predrasuda (npr. o dojenju).⁴⁰ Takvi prikazi su pratili i „Europsku Tursku“, odnosno Balkan. Jedan engleski putopisac za to područje je napisao: „Dante bi dodao paklu još jednu muku da se ikad našao na gruboj i prastaraj kaldrmi“.⁴¹

Područje jugoistočne Europe je u ovome razdoblju bilo nazvano Balkanom. Europljani su smatrali da je to ime planinskoga lanca koji se proteže cijelim teritorijem (što je bila kriva percepcija). Osmanlije su dale ime Balkan što na turskome znači „šumovite planine“. Na njegovom području krajem 18. i kroz cijelo 19. stoljeće dolazi do brojnih ustanaka naroda (i krvavih gušenja) i osamostaljena. Zbog toga se pojavio pojam *balkanizacija* koja predstavlja „sinonim za nemire i diobe na više labavih i neodrživih političkih područja i državica“.⁴²

Bosna i Hercegovina nije bila izuzetak situacije u Carstvu, već je kroz ovo razdoblje još i najgore prošla. Narod je bio vrlo nepismen i siromašan, a upravitelji su ih maksimalno iskorištavali (najviše rajju, odnosno kršćane). Bilo je brojnih ustanaka u Bosni i Hercegovini (potaknuti Habsburgovcima ili Rusima). Ključan je bio Hercegovački ustanak 1875. koji se je ubrzo proširio cijelim teritorijem. Austro-Ugarskoj⁴³ je to omogućilo da 1878. okupira Bosnu i Hercegovinu. Oni su u njoj pokušavali smanjiti utjecaj već „probuđenoga“ hrvatskoga i srpskoga naroda te formirati bošnjačku naciju (svi pod jedno) što nisu uspjeli.⁴⁴ Radili su na prometnoj povezanosti (koje prije nije bilo) i izgradili brojne građevine (pr. Gimnazija Mostar).

³⁹ Osmansko je Carstvo u ranijim razdobljima bilo dosta zatvoreno i bilo je nemoguće da po njemu putuje stranac. Kako u 19. stoljeću njegova moć slabi tako se sve više putopisaca zanima za te „strane“ zemlje.

⁴⁰ JEZENIK, *Divlja Europa*, prev. Glišić Slobodanka (Beograd: Biblioteka XX. vek, 2007), 28-38.

⁴¹ *Isto* 102.

⁴² DUKOVSKI, *Povijest srednje i jugoistočne Europe 19. i 20. stoljeća*, 11-13.

⁴³ Austro-ugarskom nagodbom 1867., Habsburška Monarhija postaje dvojna i mijenja naziv u Austro-Ugarska.

⁴⁴ MAZOWER, *Balkan*, prev. Krešimir Krnic (Zagreb: Srednja Europa, 2003), 107-113.

4. Odjeci Hrvatskoga narodnoga preporoda u Bosni i Hercegovini

Bosna (i Hercegovina) je od srednjeg vijeka bila povezana s Hrvatskom. Iako je od 15. stoljeća bila pod turskom vlašću, sačuvala je vezu s Hrvatima. Za vrijeme hrvatskoga preporoda, njegove ideje su se mogle pronaći i kod „bosanskih Ilira“ koje su podupirali preporoditelji iz Banske Hrvatske. Brojni preporoditelji su Bosnu smatrali hrvatskim municipalnim pravom. Prema tim pravima, Bosnu su još od 17. stoljeća nazivali Turskom Hrvatskom, a protezala se od Une do Vrbasa. Drašković i Gaj su pod hrvatskim imenom obuhvaćali „ne samo stanovnike hrvatskih zemalja, uključujući Istru, nego također „Bošnjake“ i Slovence“.⁴⁵ Kukuljević je jedan dio tadašnjeg teritorija Bosne i Hercegovine također smatrao dijelom hrvatskoga te u „pripovijetci „Braća“ razlikuje „Tursku Hrvatsku“ i Bosnu, „Tursku Dalmaciju“ i Hercegovinu.“⁴⁶ Brojni preporoditelji su putovali u Bosnu i pisali putopise. Poznati su putopisi Matije Mažuranića⁴⁷ i Ivana Kukuljevića Saccinskog koji u svom putopisu *Putovanje po Bosni* navodi tešku situaciju u Bosni. U posljednjem poglavlju donosi svoj utisak puta: „Domoljubni putnik našega naroda mislit će pako tužnim sèrcem na žalostnu ovu zemlju“.⁴⁸ Na kraju putopisa se nalazi pismo koje je primio od fra Grge Martića. Franjevac ga ugodno pozdravlja i upozorava na grešku koju je Saccinski naveo u vezi nadgrobnih ploča.⁴⁹ Iz budućih pisama možemo zaključiti da je Saccinski ostao u kontaktu s fra Martićem te mu čak u jednom pismu navodi da njegova obitelj „prema predaji vuče podrijetlo iz Hercegovine“.⁵⁰ Poznato je da su i drugi preporoditelji (Gaj, Babukić, Vraz) preko pisama komunicirali s drugim franjevcima (ilircima) iz Bosne i Hercegovine i da su putovali po njoj. Preporod u Bosni i Hercegovini nije bio samo „kulturni ilirizam nego i [kroz] politički kroatizam“.⁵¹

4.1. Franjevci – ilirski preporoditelji

Franjevci su bili jedini katolički svećenici koji su mogli djelovati na osmanskome području. Sultan Mehmed-Han je franjevcima još 1464. izdao ispravu pod nazivom „Ahdnama ili

⁴⁵ ŠIDAK et al., *Hrvatski narodni preporod ili ilirski pokret*, 90.

⁴⁶ KNEZOVIĆ, „Ivan Kukuljević Saccinski o Bosni i Hercegovini u doba preporoda“, *Povijesni prilozi* 20 (2001), br. 20: 214.

⁴⁷ Njegov putopis *Pogled u Bosnu ili Kratak put u onu Krajinu* je prvi hrvatski putopis o Bosni.

⁴⁸ SACCINSKI, *Putovanje po Bosni*, pretisak originalnog izdanja iz 1858. (Zagreb: Fortuna, 2007), 112.

⁴⁹ *Isto* 117.

⁵⁰ KNEZOVIĆ, „Ivan Kukuljević Saccinski o Bosni i Hercegovini u doba preporoda“, 209.

⁵¹ *Isto*. 214.

Milodraški Hatišerif“ kojima im je dopustio nesmetano djelovanje u Carstvu.⁵² Sultan im je također odobrio osnivanje svoje provincije **Bosne Srebrene**, koja je zauzimala i osmanske teritorije Dalmacije i Slavonije. Franjevci su bili zaslužni za očuvanje i razvoj bosanskohercegovačke književnosti. Početak povijesti tiskane knjige u Bosni i Hercegovini i same njihove književnosti vezan je uz fra Matiju Divkovića. On je 1611. objavio *Nauk krstjanski* u kojem je pojednostavio kršćanski nauk običnome puku. Djelo je napisano na bosančici (zapadnoj ćirilici), štokavskoga narječja i ijekavskoga govora.⁵³

Hrvatski preporod je u Bosni i Hercegovini bio predvođen manjom skupinom franjevaca koji su bili jedina pismena i obrazovana skupina. Činjenica da su ih nazivali rodbinom, odnosno „ujacima“ potvrđuje koliko su narodu značili.⁵⁴ Najvažniji ilirski preporoditelji su bili: fra Martin Nedić, fra Ivan Franjo Jukić, fra Grga Martić i fra Petar Bakula, a uz njih možemo izdvojiti još: fra Marijana Šunjića, fra Blaža Josića, fra Paško Kvesić, fra Franjo Milićević i dr. Preporod se počeo širiti tamo gdje su franjevci bili najbrojniji, odnosno Bosnom Srebrenom.

4.1.1. Fra Martin Nedić – prvi „Ilir Bosne“

Fra Martin Nedić se rodio 1810. u blizini Orašja, a umro je 1895. Bio je jedan od najvećih Gajevih sljedbenika s čijim se idejama susreo još kao klerik dok je studirao u Ugarskoj od 1833. do 1835.⁵⁵ U tom su razdoblju Gaj i Nedić uspostavili osobnu vezu preko tajne korespondencije. Nedić je postao suradnik Gajevoj „Danici“ u kojoj je pisao od 1835. do 1850-ih. Osim svojih književnih djela, uglavnom je objavljivao detaljne dopise i izvještaje o stanju u Bosni, želeći tako s jedne strane informirati, a s druge oblikovati javno mnijenje u hrvatskim zemljama.⁵⁶

Osmanske vlasti su u to vrijeme provodile strogu cenzuru i nadzor nad pismima koja su išla u inozemstvo. Pisanje protiv vlasti je bilo zabranjeno, a sami autor bi snosio teške posljedice (čak je mogao izgubiti život). Zbog toga se fra Martin izložio velikoj opasnosti svojim djelovanjem, kao i franjevci koji su ga slijedili. Kako bi se zaštitili, svoje tekstove su označavali

⁵² GABRIĆ-BAGARIĆ, *Primjeri bosanskohercegovačke pismenosti i književnosti od 11. do 19. stoljeća* (Zagreb – Sarajevo: HKD Napredak, 2004), 52.

⁵³ KARAMATIĆ, „Fra Matija Divković u Gutenbergovoj galaksiji“, u: *Četiri stoljeća prve tiskane knjige u Bosni i Hercegovini na narodnom jeziku /1611-2011/* (Svjetlo riječi, 2011), 6-7.

⁵⁴ FRNDIĆ, „Refleksi Hrvatskog narodnog preporoda u Bosni“, *Dani Hvarškoga kazališta* 24 (1998), br. 1: 63.

⁵⁵ Zoran GRIJAK, Zrinka BLAŽEVIĆ, „Korespondencija fra Martin Nedić – Ljudevit Gaj 1839.-1841. Prilog proučavanju odjeka ilirskoga preporoda u Bosni i Hercegovini“, *Prilozi* 41 (Sarajevo: 2012), 23-24.

⁵⁶ ŠVOGER, „Martin Nedić o prilikama u Bosni i Hercegovini sredinom 19. stoljeća“, *Historijski zbornik* 65 (2012), br. 2: 387-388.

šiframa, potpisivali pseudonimima ili slali anonimno. Pisma su bila pisana na latinskome jeziku. Nikada nisu direktno slali već putem više posrednika zbog čega se mjesecima čekalo da stignu do cilja. Fra Martin je najviše pisao pod pseudonimima *Žalovan* i *Bosanska muza* ili „anonimno uz navođenje geografskog podrijetla dopisa, primjerice „S(a) bosanske granice“, „Od medje bosanske“, „Iz Bosne“ i sl.“⁵⁷ Prvo njegovo djelo koje je 1835. bilo objavljeno u „Danici“ je bilo *Razgovor koji vile Ilirkinje imadjoše u Primalitje*. U djelu pripovijeda o teškome položaju kršćanske raje u Bosni. Već svojim prvim djelom Nedić je privukao pažnju preporoditelja iz Hrvatske. Njima će od tada biti u cilju sjedinjenje s Bosnom i njezino oslobođenje od Osmanlija. Ovo djelo je njegovo najvažnije, a uz to vrijedi izdvojiti: „Pokret godine 1848., Ratovanje slovinskoga naroda proti Turcima god. 1875. – 1878.; Život fra Marijana Šunjića.“⁵⁸

Njegovi detaljni izvještaji u *Danici* o situaciji u Bosni pružaju mogućnost proučavanja društvene, političke i gospodarske povijesti Bosne i Hercegovine u 19. stoljeću. Zbog svoje istaknute uloge promicanja ilirskih ideja u bosanskome franjevačkome krugu i njegove početne suradnje s Gajom, fra Martin Nedić je dobio naslov „prvoga Ilira Bosne“.

4.1.2. Fra Ivan Franjo Jukić – „bosanski Gaj“

Fra Ivan Franjo (Frano) Jukić rodio se u Banja Luci 1818., a umro je 1857. S ilirskim idejama se prvi puta susreo na svome studiju u Zagrebu. Do 1838. je već bio upoznao Gaja i počeo se dopisivati s njime.⁵⁹ Jukić je želio proširiti preporod u Bosnu za koju je smatrao dijelom ilirskoga prostora. On s još četvoricom bogoslova se potajno vraća u Bosnu 1840. s namjerom dizanja naroda na ustanak protiv Osmanlija.⁶⁰ Čim su franjevački poglavari za to saznali, spriječili su ih i poslali Jukića u Dubrovnik da nastavi svoje studije.

U razdoblju od 1832. do 1846. u Bosni je trajala „Barišićeva afera“ zbog kojeg se hrvatski preporod nije mogao do kraja probiti.⁶¹ Radilo se o sukobu između starijih i mlađih franjevaca. Stariji su bili školovani u Italiji, a mlađi u Habsburškoj Monarhiji gdje su došli u doticaj s ilirskim idejama. Stariji na čelu s biskupom Barišićem su tužili Rimu (te Beču i bosanskome

⁵⁷ ŠVOGER, „Martin Nedić o prilikama u Bosni i Hercegovini sredinom 19. stoljeća“, 388.

⁵⁸ GABRIĆ-BAGARIĆ, *Primjeri bosanskohercegovačke pismenosti i književnosti od 11. do 19. stoljeća*, 115.

⁵⁹ LUKENDA, *Ivan Frano Jukić* (Zagreb: Pergamena, 2000), 15.

⁶⁰ *Isto*. 16

⁶¹ FRNDIĆ, „Refleksi Hrvatskog narodnog preporoda u Bosni“, 64.

veziru) mlađe fratre da su krivovjerci, „ilirskoga buntovništva, francuske propagande“⁶². U tome periodu „barišićevci“ su bilo jači tako da nije bilo većih napredaka preporoda.

Jukić je dočekaio svoju priliku 1850. kada dobiva dozvolu i počinje tiskati književni časopis *Bosanski prijatelj* u Gajevoj tiskari u Zagrebu.⁶³ Njegov časopis je izašao u dva sveska, a sadržavao je književna djela, povijest Bosne i Hercegovine i bosansku književnost. Jukić se kroz cijeli svoj život bavio prikupljanjem bosanske bibliografije i njezinim popisivanjem u tekstovima *Književnost bosanska*.⁶⁴ Napisao je dosta književnih djela. Gaju je već 1838. poslao svoju pjesmu *Misli vile Bosankinje*, ali nije bila objavljena. Pisao je pod pseudonimom *Slavoljub Bošnjak*. Za razliku od svoga prijatelja i suradnika fra Grge Martića, Jukićeva djela nisu bila od velike književne vrijednosti. Izuzetak je njegovo djelo *Zemljopis i povjestnica Bosne* iz 1851. u kojem vrlo detaljno iznosi faktografske činjenice i svoje putopise po Osmanskom Carstvu.⁶⁵

Jukić je bio politički aktivan i posredovanjem Strossmayera (i brojnih drugih) stupio u kontakte s brojnim vlastima, od Jelačića do Bacha. Zbog toga je uspio 1850., za vrijeme Bachova apsolutizma u Monarhiji, izdati svoj časopis. Iste te godine upoznaje Omer-pašu Latasa koji je bio poslan u Bosnu smiriti ustanke. Paša je u tome uspio te „iza sebe ostavio desetke tisuća pobijenih i mnogo spaljenih gradova i sela.“⁶⁶ Bez obzira na to, Omer-paša je svojom pričom o hrvatskom podrijetlu zaintrigirao Jukića te su u sljedećih godinu dana nastavili blisko surađivati. Omer-paša mu je novčanim i drugim načinima pomagao širenju preporoda, a Jukić je s Martićem u njegovu čast ispjevao veliki ep. Sve se okreće kada Omer-paša 1852. da bi sebe spasio, optuži Jukića za izdaju i odvodi ga u Carigrad u zatvor. Naposljetku, posredovanjem Strossmayera i Mihanovića izašao je iz zatvora, ali više nikada nije mogao ući u Bosnu.⁶⁷ Za njega je to bila najgora kazna. Ostatke svog života provodi u Đakovu, a u Beču nakon operacije 1857. umire.

Jukić je dijelio sudbinu sličnu Gaju. Imao je velike želje za svoj narod i pripremio je put za buduće preporoditelje, ali je na kraju tragično završio u tuđoj zemlji. Njegova najveća želja, osnivanje *Bosanskoga kola* je ostala neostvarena. Jukić je sebe smatrao Bošnjakom u etničkom

⁶² Isto.

⁶³ LUKENDA, *Ivan Frano Jukić*, 68.

⁶⁴ HARNI, „Bibliografski rad Ivana Franje Jukića i kraj kulturne povijesti. Bibliografije kao izvor za povijest knjige i kulturnu povijest“, *Libellarium* 1 (2008), br. 1: 35.

⁶⁵ LUKENDA, *Ivan Frano Jukić*, 62-65.

⁶⁶ FRNDIĆ, „Refleksi Hrvatskog narodnog preporoda u Bosni“, 70.

⁶⁷ LUKENDA, *Ivan Frano Jukić*, 37.

smislu, a lirom teritorijalno.⁶⁸ Katolički kontinuitet Jukića i naroda, poslije je naveo njegove sunarodnjake i sljedbenike da se smatraju Hrvatima.

4.1.3. Fra Grgo Martić – „naš Homer“

Fra Grgo Martić je rođen 1822. u Posušju, a preminuo 1905. Isto kao i Jukić, svojim studijem u Zagrebu se upoznao s ilirskim pokretom. On je bio vrstan književnik, te neslužbeni političar i diplomat. Dok je Jukić bio idejni začetnik pokreta u Bosni i Hercegovini, Martić je bio njegov izvršitelj te su djelovali zajedno.⁶⁹ Djelovao je opreznije od Jukića i bolje znao procijeniti političku situaciju. Uz to je bio iznimno obrazovan i poznao je sedam jezika.⁷⁰

Njegovo je najvažnije djelo epski ciklus *Osvetnici* zbog čega su ga prozvali „našim Homerom“⁷¹, a u samome se djelu može vidjeti Mažuranićev utjecaj. Pisao je brojne budnice, davorije, ode i elegije, a od poznatijih su: *Posvetnici* i *Zapamćenja* (objavljena nakon smrti). S Jukićem i Šunjićem počinje sakupljati stara narodna djela te redovito surađuje s preporoditeljima u Hrvatskoj. Pisao je pod pseudonimima *Ljubomir Hercegovac*, *Nenad Poznanović* i *Radovan*.⁷²

Martić je uvelike zaslužan za širenje pučkoga obrazovanja u Bosni. S drugim franjevcima je uspio otvoriti škole u: Kreševu, Fojnici, Travniku, Lijevenu i Varcaru.⁷³ Organizirao je školstvo te je osnovao i prvu srednju školu u Sarajevu 1865.⁷⁴

Za razliku od Jukića je bio rođeni diplomat. Nekoliko ga je puta znao upozoriti na Omerpašu te mu je čak javio za urotu protiv njega. Uspio je posredovanjem izboriti da Jukića oslobode. Nakon njegove smrti, Martić nastavlja svoje preporoditeljsko djelovanje uvijek u službi naroda, ali sa strane. Turske paše su ga cijenile i tražile od njega usluge koje bi Martić „pretvarao u korist hrvatskom puku.“⁷⁵ Bio je zaslužan za osnivanje prve političke agencije u Sarajevu 1856. koju je vodio. Također je odigrao važnu ulogu za vrijeme Berlinskoga kongresa

⁶⁸ HARNI, „Bibliografski rad Ivana Franje Jukića“, 42.

⁶⁹ FRNDIĆ, „Refleks Hrvatskog ilirizma u Bosni – fra Grgo Martić“, *Dani Hvarškoga kazališta* 25 (1999), br. 1: 368.

⁷⁰ Smatra se da je uz svoj rodni poznao latinski, talijanski, njemački, francuski, mađarski, turski.

⁷¹ GABRIĆ-BAGARIĆ, *Primjeri bosanskohercegovačke pismenosti i književnosti od 11. do 19. stoljeća*, 122.

⁷² FRNDIĆ, „Refleks Hrvatskog ilirizma u Bosni – fra Grgo Martić“, 376.

⁷³ KNEZOVIĆ, *fra Grgo Martić – studija* (Sarajevo: Hrvatska tiskara, 1931), 20.

⁷⁴ *Isto*. 22.

⁷⁵ FRNDIĆ, „Refleks Hrvatskog ilirizma u Bosni – fra Grgo Martić“, 375.

1878. da Austro-Ugarskoj omogući prevlast u Bosni i Hercegovini. Nakon okupacije se zalagao da se Bosna i Hercegovina sjedini s Hrvatskom, ali su bečke vlasti upravu predale Ugarskoj.

4.1.4. Fra Petar Bakula – Hercegovački preporoditelj

Fra Petar Bakula se rodio 1816. u Batinu, a preminuo 1873. Za razliku od prethodnih preporoditelja, Bakula je studirao u Italiji. Za ilirski preporod saznaje djelovanjem drugih franjevaca i širenjem pokreta. Više je bio vezan s Dalmacijom gdje je u Zadru i Splitu objavljivao svoja djela i pisao izvještaje. Bakula je odigrao veliku ulogu u širenju hrvatskoga narodnoga preporoda u Hercegovini i njezinoj potrebitoj obnovi.⁷⁶

Bio je vrstan književnik i napisao brojna djela, a neka od najvažnijih su: *Mučenici*, *Dogovori dva Hercegovaca*: „*Duro i Andrija*“, *Četiri dila godine* i dr. Osim kao književnik, Bakula je bio „prvi povjesničar, arheolog i etnograf u Hercegovini“⁷⁷. Njegova povijesna djela su omogućila poznavanje povijesti Hercegovine i njezinoga društva. Njegovo najvažnije povijesno djelo je *Šematizam*⁷⁸ iz 1867. pisano na latinskome jeziku. U njemu donosi podatke vezane za narod i položaj katolika i Crkve u Hercegovini uz kratku povijest mjesta koje navodi. Na početku ovoga djela Bakula se ispričava čitatelju ako izneseni podaci nisu točni te moli da ga ne krivi jer: „Znam ja, a znaš i ti, da su se nad vjerske i građanske prilike ove nesretne pokrajine nadvile najgore sjene proteklih vremena.“⁷⁹

Drugi put 1852. je bio poslan u Rim kako bi pomogao uspostavi Hercegovačke franjevačke kustodije koja je iste te godine osnovana. Na cijelome području Bakula je otvarao škole i gradio crkve jer su osmanske vlasti velikim djelom stare porušile i zamijenile džamijom. Samo neki od brojnih primjera su: omogućio je osnivanje prve hercegovačke bogoslovije u Širokome Brijegu 1860.⁸⁰; doveo sestre Milosrdnice u Mostar i osnovao prvu školu za djevojčice⁸¹.

⁷⁶ MUSA, „Fenomen Bakula“, u: Zbornik o fra Petru Bakuli – o 200. obljetnici njegova rođenja s znanstveno-stručnog simpozija održanog u Mostaru 14. listopada 2016., ur. fra Ivan Ševo (Mostar: Fakultet hrvatskih studija, 2018), 185.

⁷⁷ JOLIĆ, „Znatiželjni duh Petra Bakule“, u: Zbornik o fra Petru Bakuli – o 200. obljetnici njegova rođenja s znanstveno-stručnog simpozija održanog u Mostaru 14. listopada 2016., ur. fra Ivan Ševo (Mostar: Fakultet hrvatskih studija, 2018), 110.

⁷⁸ Puni naziv je bio *Topografsko-historijski šematizam franjevačke kustodije i apostolskog vikarijata u Hercegovini*

⁷⁹ BAKULA, *Šematizam: Hercegovina prije sto godina ili šematizam fra Petra Bakule*, prev. (lat.) Vencel Kosir (Mostar: Provincijalat Hercegovačkih franjevaca, 1970)11.

⁸⁰ ŠEVO, „Život i djelo fra Petra Bakule (1816. – 1873.)“, u: Zbornik o fra Petru Bakuli – o 200. obljetnici njegova rođenja s znanstveno-stručnog simpozija održanog u Mostaru 14. listopada 2016., ur. fra Ivan Ševo (Mostar: Fakultet hrvatskih studija, 2018), 22.

⁸¹ *Isto*. 23.

Bakula je 1866. bio izabran za generalnog vikara kustodije čiju je dužnost obnašao do svoje smrti. Uspio je ostvariti svoju želju osnivanja prve tiskare u Bosne i Hercegovine. Osnovao ju je pred kraj svoga života u Mostaru 1872. Mostar se počeo sve više razvijati te je nakon austro-ugarske okupacije postao središtem sada već masovnoga narodnog pokreta.

Zaključak

Hrvatska se nacija oblikovala na modelu srednjoeuropske: jezično - kulturna osnova, pojedinac podređen kolektivitetu te su preporoditelji činili skupina plemića i imućnih građana. Zbog rascjepkanosti između Habsburške Monarhije (poslije Austro-Ugarske) i Osmanskog Carstva bio se izgubio zajednički identitet Hrvata. U Monarhiji je rastao utjecaj njemačke i mađarske nacije. Kako bi im se usprotivili, hrvatski preporoditelji se zalažu za sjedinjenje svih južnih Slavena pod zajedničkim Ilirskim imenom. Ilirsko ime je služilo da se ponajprije svi Hrvati ponovno sjedine. Kada ilirsko ime postaje zabranjeno 1843., preporod se ne zaustavlja, već samo preuzima hrvatsko ime. Hrvatski su preporoditelji uzimali u obzir da na području Bosne i Hercegovine živi i hrvatski narod.

U Bosni i Hercegovini u 19. stoljeću ne postoje stari plemići niti se razvilo građanstvo. Franjevci, kao jedina obrazovana skupina, su kao vjerni „ujaci“ katoličkome narodu, preuzeli ulogu širenja Hrvatskoga narodnoga preporoda. Najvažniji franjevci ilirci su bili Nedić, Jukić, Martić i Bakula. Jukić je 1850. pokrenuo časopis *Bosanski prijatelj* što predstavlja početak preporoda u Bosni i Hercegovini. Svi (osim Bakule) su se prije toga obrazovali u Habsburškoj Monarhiji te se upoznali s ilirskim idejama u samim njihovim počecima. Također su uspjeli održati korespondenciju s velikim preporoditeljima iz Hrvatske. Napisali su za Gajeve (poslije i druge) novine brojne pjesme i izvješća iz Bosne i Hercegovine koja su često znali pretjerivati u jadicovanju. S druge strane, surađivali su po potrebi i s Osmanlijama i s Habsburgovcima. Franjevci su bili prvi diplomati koji su povezivali Istok i Zapad. Politički su izvršili dosta utjecaja pa je Martić pridonio austro-ugarskoj okupaciji Bosne i Hercegovine, a Bakula osnivanju Hercegovačke franjevačke kustodije. Franjevci su sakupljali povijesnu građu i razvijali jezik. Gradili su brojne škole i započeli s obrazovanjem puka. Kao jedan od vrhunaca je bilo osnivanje prve tiskare u Bosni i Hercegovini u Mostaru 1872. kada se pokret više širi među narodom.

Djelovanje franjevaca je bilo od velike važnosti i prije 19. stoljeća na području Bosne i Hercegovine. Njihovim širenjem narodnoga preporoda dolazi do „buđenja“ nacionalne svijesti Hrvata u Bosni i Hercegovini. Teško bi se bez njih očuvalo katoličanstvo i hrvatstvo kod hrvatskoga naroda u Bosni i Hercegovini.

Bibliografija

1. BAKULA, Petar. *Hercegovina prije sto godina ili šematizam fra Petra Bakule*. Preveo s latinskog VENCEL Kosir. Mostar: Provincijalat Hercegovačkih franjevaca, 1970.
2. BLAŽEVIĆ, Zrinka. *Ilirizam prije ilirizma*. Zagreb: Golden marketing - Tehnička knjiga, 2008. Pristup ostvaren 16. 2. 2023.
https://www.academia.edu/2606612/Zrinka_Bla%C5%BEevi%C4%87_Ilirizam_prije_ilirizma_Zagreb_Golden_marketing_i_Narodne_novine_2008
3. DUKOVSKI, Darko. *Povijest Srednje i Jugoistočne Europe 19. i 20. stoljeća; I. 1800.-1914*. Zagreb: Alinea, 2005.
4. FRNDIĆ, Nasko. „Refleks hrvatskoga ilirizma u Bosni - fra Grgo Martić.“ *Dani Hvarškoga kazališta* 25, br. 1 (1999): 366-379. Pristup ostvaren 15. 2. 2023.
<https://hrcak.srce.hr/clanak/110081>
5. FRNDIĆ, Nasko. „Refleksi hrvatskoga narodnoga preporoda u Bosni.“ *Dani Hvarškoga kazališta* 24, br. 1 (1998): 63-76. Pristup ostvaren 15. 2. 2023.
<https://hrcak.srce.hr/103262>
6. GABRIĆ- BAGARIĆ, Darija. *Primjeri bosanskohercegovačke pismenosti i književnosti od 11. do 19. stoljeća*. Zagreb - Sarajevo: HKD Napredak, 2004.
7. GRGA, Martić. *Pjesnička djela; prvi dio*. Sarajevo: Bosanska pošta, 1893.
8. GRIJAK, Zoran; BLAŽEVIĆ Zrinka. „Korespondencija fra Martin Nedić - Ljudevit Gaj 1839.-1841. Prilog proučavanju odjeka ilirskoga pokreta u Bosni i Hercegovini.“ *Prilozi* 41. Sarajevo, 2012. 21-58. Pristup ostvaren 16. 2. 2023.
https://www.academia.edu/8953017/Zoran_Grijak_i_Zrinka_Bla%C5%BEevi%C4%87_Korespondencija_fra_Martin_Nedi%C4%87_Ljudevit_Gaj_1837_1841_Prilozi_41_2012_21_58
9. HARNI, Slavko. „Bibliografski rad Ivana Franje Jukića i kraj kulturne povijesti. Bibliografije kao izvor za povijest knjige i kulturnu povijest.“ *Libellarium* 1, br. 1 (2008): 27-50. Pristup ostvaren 14. 8. 2023. <https://hrcak.srce.hr/clanak/58363>
10. JEZERNIK, Božidar. *Divlja Europa*. Prevela Glišić Slobodanka. Beograd: Biblioteka XX vek, 2007.

11. JOLIĆ, Robert. „Znatiželjni duh fra Petra Bakule“ u: *Zbornik o fra Petru Bakuli – o 200. obljetnici njegova rođenja s znanstveno-stručnog simpozija održanog u Mostaru 14. listopada 2016.*, ur. fra Ivan Ševo. Mostar: Fakultet hrvatskih studija, 2018, 85-112
12. KARAMATIĆ, Marko; SREĆKO M. Džaja; LOVRENOVIĆ Ivan; PRANJKOVIĆ Ivo. „Četiri stoljeća prve tiskane knjige u Bosni i Hercegovini na narodnom jeziku /1611-2011/. *Fra Matija Divković. Nauk krstjanski, 1611.*“ Posebni prilog; svjetlo riječi, 2011. Pristup ostvaren 20. 2. 2023.
https://issuu.com/synopsis1/docs/nauk_krstjanski_i_sto_cudesa-transk
13. KNEZOVIĆ, Marin. „Ivan Kukuljević Sakcinski o Bosni i Hercegovini u doba preporoda.“ *Povijesni prilozi 20*, br. 20 (2001): 209-222. Pristup ostvaren 14. 8. 2023.
<https://hrcak.srce.hr/28811>
14. KNEZOVIĆ, Oton. *Fra Grgo Martić - studija*. Sarajevo: Hrvatska tiskara, 1931.
15. KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, Ivan. *Putovanje po Bosni; pretisak originalnog izdanja iz 1858*. Zagreb: Fortuna, 2007.
16. LUKENDA, Marko. *Ivan Franjo Jukić: franjevac i ilirac - redovnik naroda i domovine*. Zagreb: Pergamena, 2000.
17. LUKENDA, Marko. „Leksik privatnih pisama Ivana Franje Jukića (1818-1857).“ *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje 19*, br.1 (1993): 167-178. Pristup ostvaren 2. 3. 2023. <https://hrcak.srce.hr/69323>
18. MAZOWER, Mark. *Balkan: kratka povijest*. Preveo Krešimir Krnic. Zagreb: Srednja Europa, 2003.
19. HROCH, Miroslav. „Oblikovanje modernih nacija i nacionalni pokret 19. stoljeća.“ *Časopis za suvremenu povijest 11*, br. 1 (1979): 23-40. Pristup ostvaren 14. 7. 2023.
<https://hrcak.srce.hr/219125>
20. VUJEVIĆ, Miroslav. „Nacionalna identifikacija u Hrvatskoj.“ *Društvena istraživanja 16*, br. 3 (89) (2007): 379-404. Pristup ostvaren 15. 7. 2023.
<https://hrcak.srce.hr/19039>
21. MUSA, Šimun. „Fenomen Bakula“. u: *Zbornik o fra Petru Bakuli – o 200. obljetnici njegova rođenja s znanstveno-stručnog simpozija održanog u Mostaru 14. listopada 2016.*, ur. fra Ivan Ševo. Mostar: Fakultet hrvatskih studija, 2018,181-204.

22. NIKŠA, Stančić. *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*. Zagreb: Barbat, 2002.
23. NIKŠA, Stančić. „Hrvatski narodni preporod - ciljevi i ostvarenja.“ *Cris X*, br. 1 (2008): 6-17. Pristup ostvaren 14. 7. 2023. <https://hrcak.srce.hr/52458n>
24. POSAVEC, Zvonko. „Nacija i nacionalizam kao temeljni fenomen političkoga“ *Politička misao* 33, br. 2-3 (1996): 226-233. Pristup ostvaren 14. 7. 2023. <https://hrcak.srce.hr/105925>
25. ŠEVO, Ivan. „Život i djelo fra Petra Bakule (1812. - 1873.)“. u: *Zbornik o fra Petru Bakuli – o 200. obljetnici njegova rođenja s znanstveno-stručnog simpozija održanog u Mostaru 14. listopada 2016.*, ur. fra Ivan Ševo. Mostar: Fakultet hrvatskih studija, 2018, 11-28.
26. ŠIDAK, Jaroslav; FORETIĆ, Vinko; GRABOVAC, Julije; KARAMAN, Igor; STRČIĆ, Petar; VALENTIĆ, Mirko. *Hrvatski narodni preporod - ilirski pokret*. II. izdanje. Zagreb: Školska knjiga, 1990.
27. ŠVOGER, Vlasta. „Martin Nedić o prilikama u Bosni i Hercegovini sredinom 19. stoljeća.“ *Historijski zbornik* 65, br. 2 (2012): 387 - 420. Pristup ostvaren 2. 3. 2023. <https://hrcak.srce.hr/134038>